

До змитага

Цю історію я ніколи не збиралася звіряти паперові. Утім, нещодавно пережиті душевні урази змусили мене озирнутися й пригадати деякі найбуремніші епізоди власного життя й життя декількох найдорожчих мені людей. Це історія пошуків; історія про те, як шістнадцятирічна дівчина вирішила знайти свого батька й дослідити його минуле; історія про те, як мій батько шукав свого улюбленого наставника, а також історія цього наставника й оповідь про те, як усі ми опинилися на одному з найтемніших шляхів, що веде вглиб століть. Це історія про тих, хто вцілів у цих пошуках, і про те, як і чому загинули ті, хто не спромігся вижити. Як історикиня я розумію тепер, що не кожен, хто зазирає в минуле, годен це пережити. Проте не лише повернення в минуле наражає нас на небезпеку; інколи історія сама безжально тягнеться до нас своїми жасними пазурами.

Упродовж тридцяти шести років, що минули, відколи все це сталося, життя моє було доволі тихомирним. Я присвячувала свій час дослідженням і цілком безпечним подорожам, моїм студентам і друзям; я писала книги — переважно безособистісні, на історичну тематику, а також присвятила себе справам університету, який урешті-решт став моїм прихистком. Досліджуючи минуле, я, на щастя, могла користуватися багатьма особистими документами — усі вони зберігалися в мене впродовж років. Коли це здавалося мені доречним, я поєднувала їх в одну суцільну розповідь, яку іноді доповнювала власними споминами. Батькові оповіді я навела точнісінько так, як вони прозвучали

тоді, однак і чимало послуговувалася його листами — деякі повторювали історії, які я почула.

На додаток до цих джерел, які я відтворила майже повністю, я залучала всі можливі способи, щоби пригадати й дослідити інформацію, — інколи навіть відвідувала місця тих подій, аби підсвіжити в пам'яті вже дещо вибляклі фрагменти споминів. Найбільшою моєю втіхою під час роботи стали зустрічі — а подеколи листування — з тими небагатьма вченими, котрі брали участь у тих подіях, про які йтиметься в цій книзі, і дожили до наших днів. Їхні спомини стали неоціненним доповненням до інших джерел, якими я послуговувалася. Також на користь цьому рукопису пішли розмови з молодшими колегами, фахівцями в різних галузях.

Є також ще одне, останнє джерело, до якого мені довелося за потреби звертатися, — це уява. Я вдавалася до неї дуже розважливо, вигадуючи для мого читача лише те, що, на мою думку, було цілком вірогідним, і лише тоді, коли мої обґрунтовані припущення лягали в загальний контекст документальних джерел.

Коли ж я не могла пояснити певні події чи спонуки, я залишала їх без роз'яснень з поваги до їхнього прихованого ества. Найдавніші фрагменти цієї історії я вивчала так само ретельно, як досліджувала б будь-який науковий текст. Відгомін релігійних і територіальних конфліктів між мусульманським Сходом і юдеохристиянським Заходом здаватиметься до болю знайомим сучасному читачеві.

Мені важко як слід подякувати всім, хто допоміг мені в цій роботі, але я хочу назвати принаймні кілька прізвищ. Висловлюю глибоку вдячність зокрема: докторові Раду Георгеску з археологічного музею Бухарестського університету, докторці Іванці Лазаровій з Болгарської академії наук, докторові Петару Стойчеву з Мічиганського університету, невтомним співробіт-

никам Британської бібліотеки, бібліотекарям літературного музею Резерфорда й бібліотеки Філадельфії, отцю Василю з монастиря Зографу на Святій Горі Афон і докторові Тургутові Бора зі Стамбульського університету.

Оприлюднюючи цей текст, я дуже сподіваюся, що він знайде принаймні одного читача, який сприйме його саме тим, чим він насправді є: *сгі де соуіг*¹.

Тобі, вдумливий читачу, я присвячую цю історію.

Оксфорд, Англія, 15 січня 2008 року.

¹ *(фр.) Крик дуті. (Тут і далі прим. пер.)*

Частина перша

Чому ці папери розміщено саме в такій послідовності, ви зрозумієте, читаючи їх. Усі непотрібні подробиці вилючено, щоб ця історія, видаючись прийдешньому поколінню майже неймовірною, однаково поставала беззаперечним фактом. Тут немає жодного слова про минулі події, щодо яких пам'ять може хибити: усі записи стосуються тільки теперішності й відбивають позицію та кругозір тих, хто їх робив.'

Брем Стокер, «Дракула», 1897 рік

¹ Тут і далі цитати за перекладом Д. Щербини.

Розділ перший

1972 року мені було шістнадцять — на батькову думку, я була ще надто юною, щоби супроводжувати його в дипломатичних місіях. Йому значно спокійніше було знати, що я сумлінно відвідую заняття в міжнародній школі Амстердама; тоді саме там, в Амстердамі, розташовувалася штаб-квартира його організації, і це місто залишалось моєю домівкою такий тривалий час, що з пам'яті майже випасти дитячі роки, проведені в Сполучених Штатах. Зараз мені здається химерним, що я була такою чемною підліткою, поки мої однолітки експериментували з наркотиками й протестували проти імперіалістичної війни у В'єтнамі. Мене виховували в такому забезпеченому світі, що майбутнє доросле буття в академічній спільності вбачалося мені просто-таки сповненим пригод. Почнемо з того, що я зростала без матері, а батькова турбота про мене тільки поглиблювалася подвійним відчуттям відповідальності, тому він оберігав мене якнайревніше. Мати моя померла, коли я була ще маленькою, до того, як мій батько заснував Центр миру й демократії. Батько ніколи не розповідав про неї та тихо ховав очі, якщо я розпитувала його; ще зовсім маленькою я зрозуміла, що розмови на цю тему завдавали йому сильного болю. Натомість він сам старанно опікувався мною, ще й забезпечив цілу вервечку гувернанток і економок, які змінювали одна одну, — на мое виховання грошей він не шкодував, хоча загалом жили ми доволі скромно.

Останньою з цих економок була місіс Клей, яка доглядала наш невеличкий будиночок, зведений ще в сімнадцятому столітті. Його вузький фасад виходив на Раамграхт, канал у самому серці старого міста. Місіс Клей щодня зустрічала мене після шкільних занять й опікувалася мною, коли батько кудись їхав, — а це ставалося частенько. Вона була англійкою, старшою, ніж була б у той час моя мати. Місіс Клей чудово давала раду піддастру, а от підліткам — значно гірше. Інколи за обіднім столом, дивлячись на її жалісливе видовжене обличчя з конячою щелепою, я відчувала, що вона, певна річ, зараз думає про мою маму, і ненавиділа її за це.

Коли батько їхав, наш вишуканий будинок відлунював порожнечею. Нікому було допомогти мені з алгеброю, ніхто не хвалив мого нового жакета, ніхто не просив обійняти його й не дивувався: мовляв, коли це я встигла так витягнути-ся? Потім батько повертався додому з якогось місця, позначеного на географічній мапі Європи, що висіла на стіні в їдальні, і від нього відгонило іншими часами, іншими країнами. І пахощі ці були пряні й здорожені. Канікули ми проводили в Парижі або в Римі, сумлінно відвідуючи визначні місця, які я, на батькову думку, мала б побачити, але мене все одно вабило туди, де зникав він сам, — до тих загадкових старовинних місцин, де мені досі не випало побувати.

Поки батька не було, я ходила до школи і, повертаючись звідти, з гуркотом кидала свої підручники на налощений столик у передпокої. Ані місіс Клей, ані батько не дозволяли мені виходити з дому ввечері, окрім візитів у кіно — на завчасно схвалений ними фільм у супроводі завчасно схвалених подружок. Тепер, заднім розумом, я неабияк дивуюся тому, що жодного разу не повстала проти цих правил. Хай там як, бути наодинці більше припадало мені до душі. Саме в атмосфері самотності

я дорослішала, саме в ній я почувалася наче риба у воді. У навчанні я мала неабиякі успіхи, а от у суспільному житті — ні. Дівчата мого віку лякали мене, а надто — гострі на язик снобки з родин знайомих дипломатів, які ще й курили, як паротяги. У їхній компанії я завжди вважала, що сукня в мене чи задовга, а чи закоротка, чи що мені взагалі слід було вдягтися якимось по-іншому. Хлопці ж здавалися мені загадковими істотами, хоча інколи я поринала в якісь непевні мрії про чоловіків. Відверто кажучи, найщасливішою я почувалася на одинці в батьківській бібліотеці — великій гарній кімнаті на першому поверсі нашого будинку.

Можливо, колись батькова бібліотека була вітальнею, але найохочіше вітав він у своєму будинку нові книжки й завжди вважав, що велика бібліотека значно важливіша за велику вітальню. Батько давно вже дозволив мені вільно користуватися своєю книгозбірнею. За його відсутності я годинами робила уроки за столом із червоного дерева чи вивчала вміст полиць, які всуціль вкривали тутешні стіни.

Згодом я зрозуміла, що батько чи то встиг майже забути, що саме стояло в нього на горішніх полицях, чи то — більше схоже на правду — вирішив, що я туди ніколи не дістануся. Якимось пізно ввечері здобиччю моєю став не лише переклад «Камасутри», але й значно старовинніший том і конверт із позовклими аркушами.

Навіть зараз я не годна пояснити, що саме спонукало взяти їх із полиці. Проте картинка на центральному розгорті книги, аромат давнини, що здіймався від сторінок, і усвідомлення, що ті аркуші — то чиїсь листи — усе це надійно заволоділо моєю увагою. Я знала, що не годиться нишпорити в батькових особистих паперах — і взагалі в чужих особистих паперах! — а ще боялася, що місіс Клей раптом наскочить витирати пил зі столу, на якому не було ані порошинки. Саме

це змушувало мене раз у раз озиратися через плече на двері. Але я все ж не втрималася й прочитала перший абзац верхнього листа, стоячи просто там, біля полиці.

12 грудня 1930 року
Триніті-коледж, Оксфорд.

Любий мій і безталанний наступнику!

Хай хто ти є, я з жалем уявляю, як ти зараз читаєш мою розповідь. Жаль я почасти відчуваю й до себе самого — тому що, певна річ, якщо мої записи потрапили до тебе, то я вскочив у халепу — можливо, мене спіткала смерть, а може, щось гірше за неї. Але й тебе мені шкода, мій невідомий друже, адже рано чи пізно цього листа прочитає той, кому не обійтися без цих згубливих знаць. Певною мірою ти не тільки мій наступник: незабаром ти станеш моїм спадкоємцем, і мене поймає смуток через те, що доводиться передавати іншій людині свій, хай який неймовірний, досвід спілкування зі злом. Чому я сам успадкував його, не знаю, але сподіваюся дізнатися врешті-решт — можливо, поки пишу тобі цього листа чи то згодом, під час подальших подій...

На цьому місці почуття провини — і не лише воно, а й щось інше — спонукало мене кванливо сховати лист назад до конверта, але я не годна була викинути його з голови аж до вчора й упродовж наступного дня також. Коли батько повернувся з останньої своєї подорожі, я все шукала слушної нагоди розпитати його про ці листи й про химерну книгу. Я чекала, поки він матиме вільний час, щоби ми поговорили сам на сам, але тими днями він виявився заклопотаним, і до того ж щось у моїй знахідці було таке — я ніяк не зважувалася заговорити про неї до нього. Урешті-решт я попросила батька взяти мене з собою

в наступну подорож. Уперше в мене з'явилася від нього якась таємниця, й вперше я на чомусь наполягала.

Батько знехочу пристав на мої прохання. Він поговорив з учителями й з місіс Клей, а також нагадав, що в мене буде досить часу для навчання, поки він відвідуватиме ділові зустрічі. Для мене це не стало несподіванкою: дітям дипломатів чекати не в дивовижу. Я спакувала до своєї темно-синьої валізи підручники й чималий запас чистих гольфів. Уранці, замість вирушити до школи, я вийшла разом із батьком і в німому захваті обіч із ним рушила до вокзалу. Потяг відвіз нас до Відня. Мій батько ненавидів літаки, він казав, що через них подорожні втратили відчуття мандрівки як такої. У віденському готелі ми провели одну коротеньку ніч і наступним потягом вирушили крізь Альпи, повз біло-блакитні верхогір'я з мапи, що висіла в нас вдома. Вийшовши з закуреної жовтої будівлі вокзалу, батько завіз двигун орендованої автівки. Я сиділа, затамувавши подих, аж доки ми проїхали крізь браму міста, про яке він розповідав мені так часто, що я вже бачила його уві сні.

До підгір'я Словенських Альп осінь приходиться рано. Ще й вересень не встигає початися, а збирати багаті врожаї заважають раптові рясні зливи, що періщать днями поспіль і вкривають падолистом сільські вулички.

Зараз, коли мені вже за п'ятдесят, я відвідую цю місцину раз на кілька років, відновлюючи в пам'яті першу зустріч із сільською Словенією. Це прадавня країна. І щоосені вона ще дужче занурюється *in aeternum*¹, і щороку провісниками цієї осені є ті самі три кольори: зелений пейзаж і два чи три золоті листочки на тлі сірого полуденного неба. Мабуть що, римляни, які залишили по собі фортечні мури й величезні амфітеатри трохи західніше, на узбережжі, теж бачили цю осінь, і від неї їх теж брали сиро-

¹ (лат.) У вічність.